

Igra, stvaralaštvo, otvoreni vaspitni sistem: šta ih povezuje?¹

Živka Krnjaja
Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu

Rezime

Pitanje odnosa igre, stvaralaštva i otvorenog vaspitnog sistema može biti koncipirano kao pitanje stvaranja „prostora“ (fizičkih, imaginarnih) gde deca i odrasli mogu zajedno razvijati i usklađivati potencijal za promenu i gde se mogu susretati u zajedničkom istraživanju. Razvoj stvaralaštva, igre i otvorenog vaspitnog sistema koji se razvija kroz akciono istraživanje, čine procesi istog kapaciteta fleksibilnosti. Funkcije istraživanja i stvaralaštva dece i odraslih u zajedničkim prostorima su povezivanje zajednice, očuvanje i razvijanje dogovornih, stvaralačkih načina razmišljanja i delanja u grupi. Istraživački prostori dece i odraslih osnažuju razvijanje odnosa „moći sa“ kao ko-konstrukciju delove istog procesa na principima diskontinuiteta, speifičnosti, preokretanja, kreira se kontekst kao celina zasnovana na kapacitetu za promenu.

Ključne reči:

akciono istraživanje, delanje, odnosi „moći sa“, dijalog

---

¹ Rad je nastao u okviru projekta “Obrazovanje i učenje – pretpostavke evropskih integracija“ (broj 149015) Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

O povezanosti stvaranja i vaspitanja

Sve oko nas nalazi se u stalnom kretanju, mi takođe. Čak i mikrob menja svoju populaciju ako se menja okruženje u kojem živi. Nestajanje nekih vrsta pokazuje da one nisu imale potencijal za promenu i adaptaciju na promenjene uslove. Čovek se razlikuje po kapacitetu fleksibilnosti od drugih živih bića (čije postojanje nam je za sada poznato!) ne samo po sposobnosti adaptacije na promene koje dolaze spolja nego pre svega, po sposobnosti da menja okruženje u kojem deluje tako da se pri tome i sam menja i razvija. «Možda je jedini cilj kojem stremi čovečanstvo upravo beskonačnost procesa dostizanja, drugim rečima, sam život....» pisao je Dostojevski.

Danas se stalno kretanje sve više tumači kao jedinstvo žive i nežive prirode tako da biosfera koja nas okružuje pod uticajem socijalnog i stvaralačkog delanja čoveka «prelazi u kvalitativno novo stanje - noosferu» (Ivanov,1999:18), područje života homo sapiensa kao misaonog, stvaralačkog bića, koje se usklađuje sa svetom oko sebe.

Načinom življenja i stvaranja čovek postmodernog vremena izražava težnju da se usklađuje sa životnim okruženjem u obostranoj promeni, dakle, ne delujući «protiv okruženja», ne «ukroćivanjem prirodnog okruženja» nego «usklađivanjem sa okruženjem» (to pokazuju sve više novi pronalasci kao npr. sat koji radi na telesnu temperaturu, telefon čiji je izvor energije ljudski glas; ekološko-kontekstna arhitektura kuća koje «razgovaraju» i usklađuju se sa svojim stanarima, rotirajućih stanova prema kretanju Sunca, utomobili proizvedeni prema nanotehnologiji koji su u stalnoj interakciji i sa vozačem i sa putem

kojim se kreću...). Usklađivanje u promeni traži od ljudskog bića da sve potpunije koristi svoje kapacitete za promenu. Pri tome, stvaralačka aktivnost postaje vrednost, važna u svim područjima ljudskog delovanja : muzici, nauci, književnosti, tehnici, vaspitanju, vođenju domaćinstva... Stvaralaštvo kao «preinačenje a ne podržavanje stvarnosti» (Rakić, prema: Marjanović,1987), prihvatamo ne kao izuzetnost ili privilegiju retkih, nego, kao način postojanja i razvoja ljudske zajednice, odnosno, «najmoćniji i neiscrpan izvor promene ljudskog bića».

Stvaralaštvo se na taj način može razumeti kao način razmišljanja, delanja, pravljenja novih i drugačijih izbora svakodnevnog življenja ljudskog bića, pri čemu sazajni., delatni, emocionalni, socijalni, aspekti razvoja deluju kao celina i čine osnovu za predviđanja i izbor neočekivanih rešenja.

Drugačiji, novi izbori u odnosu na svakodnevni život takođe postoje i u igri. U igri pretvaranja „kao da“ igrači se pretvaraju kao da su druga bića, u nekoj aktivnosti, u nekom drugom vremenu i prostoru. Međutim, stvarni fizički i društveni svetovi svakodnevne ne nestaju u igri, njihovo prisustvo se uzražava kroz drugu formu. Igrati se, nagoveštava i predstavlja pozivanje na drugačije mogućnosti ljudskog bića, drugih svetova koji se pojavljuju kao paralelni u kojima možemo da „menjamo život“. Igrom i stvaralaštvom kreiramo imaginarne prostore kao paralelne realnosti, koje kroz vreme mogu postati svakodnevna realnost.

Razvijanjem otvorenog vaspitnog sistema praktičari pokušavaju institucionalne okvire vaspitanja da učine „mestom zajedničkog življenja dece i odraslih“ (Marjanović,1987), tako da kontinuirano menjaju postojeću kulturu institucije, gradeći drugačije odnose, „protivkulturu“ (Bruner,2000: 42) svakodnevnim odnosima u institucionalnom vaspitanju.

U Ređo pedagogiji (Reggio Emilio) smatraju da „stvaralaštvo nastaje iz bogatog iskustva, usklađenog sa odgovarajućom podrškom ličnom potencijalu, uključujući osećaj slobode da se neko upusti u nepoznato“. (May,2007:61) Stvaralaštvu je potrebna sloboda mišljenja i delanja, situacije razmene i saradnje, naglašavanje i praćenje procesa stvaranja više nego produkata tog procesa. Očekivanja porodice, institucija vaspitanja i obrazovanja, određene društvene zajednice, oblikuju način na koji deca grade odnos prema stvaralaštvu.. Primeri odnosa dece i odraslih u institucionalnim uslovima pokazuju da se stvaralaštvo „ojačava“ kada su odrasli manje vezani za realizaciju propisanih programa a više tragaju i istražuju ono što rade. Stoga se prvi razlog razmišljanja o povezanosti igre, stvaralaštva i otvorenog sistema može odnositi na pitanje, kakve odrasle osobe, kojim pristupom u vaspitanju podržavaju stvaralaštvo dece?

Ređo pedagogija naglašava da deca „najbolje sude o vrednosti i korisnosti“ stvaralaštva, jer ne robuju suviše svojim prethodnim idejama kao odrasli,, posvećena su stalnom istraživanju, menjanju perspektiva i značenja o sebi i svetu, a zadatak odraslih u vaspitanju i obrazovanju je da „pomognu deci da se uspnu uz svoje planine“. Pitanje, na koji način možemo doprineti stvaralaštvu dece a da se pri tome i sami menjamo, može biti drugi razlog povezivanja igre, stvaralaštva i otvorenog vaspitnog sistema.

Autori koji se bave stvaralaštvom u vaspitanju (Eisner, Malaguzi) naglašavaju stvaralaštvo kao „najmoćniji» deo kapaciteta fleksibilnosti na osnovu kojeg je postao i razvijao se čovek, i to smatraju dovoljnim razlogom da stvaralaštvo ima značajno mesto u vaspitanju i obrazovanju. Pri tome, oni naglašavaju da se značaj kapaciteta fleksibilnosti u vaspitanju i obrazovanju ostvaruje samo transformacijom sistema vaspitanja i obrazovanja kao celine a ne izdvojenih područja (npr. promenom pristupa u umetničkim

područjima u vaspitanju). Pitanje prirode vaspitnog sistema, koji ne samo podržava potencijal fleksibilnosti nego je u potpunosti zasnovan na kapacitetu za promenu, može biti treći razlog traženja veze između igre, stvaralaštva i otvorenog vaspitnog sistema.

Otvoreni sistem vaspitanja je komplementaran sa igrom i stvaralaštvom, njegov proces razvoja, kroz akciono istraživanje praktičara, je deo istog kapaciteta stvaranja ljudskog bića. Promena i kretanje, emancipacija, poštovanje prava čine osnovu otvorenog sistema vaspitanja i obrazovanja, iz koje „škola znanja pronalazi put do škole istraživanja, otvarajući vrata stotinama dečjih jezika“ (Malaguzzi, prema : May, 2007:60)

Usklađenost stvaralačkih procesa svakog pojedinca i građenja otvorenog vaspitnog sistema ili usklađenost otvorenog vaspitnog sistema i osnaživanja stvaralačkih procesa koji nastaju između pojedinaca u njemu, može se sagledati kroz njihov pristup da: vide stvari na nov, drugačiji način; u novoj situaciji uče iz prošlih iskustava; razmišljaju „razbijanjem barijera i poznatih modela“ u zaključivanju i donošenju odluka; grade originalne, netradicionalne, pristupe rešavanju problema; idu dalje od kopiranja već poznatih modela; kao produkt ili rezultat imaju nešto jedinstveno i originalno.

Otvoreni sistem	Igra i stvaralaštvo
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kontekstan ▪ Aktivno učešće, participacija ▪ Fleksibilnost i rizik ▪ Kontinuirana promena ▪ Refleksivan ▪ Participacija više perspektiva, dijalog ▪ Emancipacija, autonomija 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kontekst: fizički, društveni, imaginativni prostori ▪ Kapacitet fleksibilnosti u akciji ▪ delovanje u promenjenim uslovima ▪ “Nepredvidivi” procesi, promena ▪ Samoregulacija, sloboda i kontrola ▪ Participacija više perspektiva, dijalog unutrašnjih stanja ▪ Autonomija, odnosi moći, pravila, prava

Tabela 1. Karakteristike igre, stvaralaštva i otvorenog vaspitnog sistema

U otvorenom vaspitnom sistemu, gradjenom na akcionom istraživanju praktičara sa decom i roditeljima stvaraju se prostori susretanja istraživanja i zajedničkog stvaranja dece i odraslih. Priroda otvorenog vaspitnog sistema je podržavajuća za igru i stvaralaštvo, jer obezbeđuje autonomiju delovanja, kontinuiranu promenu, i prihvatanje svih aspekata delovanja kao vrednih za zajednička promišljanja i promenu. Npr. dete neće imati poruku da je njegova aktivnost vredna pažnje ukoliko se njegove ideje u vrtiću poštuju pola dana a u drugoj polovini vremena mu se govori šta da radi i traže očekivana rešenja. Isto tako, ukoliko se delovanje vaspitača prihvata kao vredno samo u posebnim situacijama a ne kao pristup autonomiji i odgovornosti vaspitača, takva neusklađenost će otežavati stvaralaštvo u vaspitanju, odnosno kreiranje kurikuluma. Pogledajmo komplementarnost procesa stvaralaštva, igre i razvoja otvorenog vaspitnog sistema na primeru tri zajedničke demenzije: delanja, deljenja moći sa drugima i refleksivnog dijaloga.

1.Delanje: jedinstvo akcije i saznanja

Stvaralaštvo i igra, kao i razvijanje otvorenog sistema u vaspitanju, zasnovani su na delanju svakog pojedinca, kao jedinstvu mišljenja i akcije, komplementarnosti teorije i prakse. „Duh igre i stvaralaštva treba stalno da prožima konstruisanje misli“, govorio je Malaguzzi u tumačenju odnosa prema stvaralaštvu i igri u Ređo pedagogiji. (Malaguzzi, prema: May, 2007:67). U stihovima njegove pesme „Stotina je tu“, dete je opisano kao biće „sa stotinu različitih jezika izražavanja, stotinu ruku, sto misli, stotinu načina razmišljanja, igranja, govorenja, stotinu načina slušanja, sto različitih radosti za pevanje i razumevanje, sto načina da otkriva, sto svetova da zamišlja, sto svetova da sanja.. Škola i kultura odvajaju glavu od tela, one poručuju detetu da: misli bez ruke, da sluša bez glave, da razumeva bez radosti i ljubavi prema čuđenju. One kradu detetu devedeset devet

jezika. Odrasli govore detetu da se rad i igra razlikuju, stvarnost i fantazija, nauka i mašta da ne idu zajedno. Dete kaže : Nema šanse. Stotina je tu.“ (Malaguzzi, prema: May,2007:97).

Jednom uglednom fizičaru je, kroz razgovor opisan, prosečan dan u vrtiću. „Deca se stalno kreću, raspravljaju o svojim idejama, traže pomoć, doživljavaju neuspeh, uzimaju pauzu i odmor, i onda pokušavaju iz različitih rešenja da traže odgovarajuća za njihove probleme, npr. pokušavaju da naprave auto od kartonskih kutija sa točkovima koji žele pokrenuti.“. Fizičar je uočio da se radi o aktivnostima identičnim onima kroz koje on prolazi svakodnevno u laboratoriji. Razlika je i u tome što krajnji rezultati mogu varirati i što te identične aktivnosti drugačije nazivamo. U ranim godinama taj proces se zove “igra“ a u eksperimentisanju u nauci „naučno istraživanje“. Slobodi razuma i stvaranju potrebna je nezavisnost i samostalnost u akcijama. Sama priroda saznanja u igri je jedinstvo akcije ili znanja „da“ i znanja „o“(Pešić,2004;25), promišljanja, vrednovanja i akcije. Da bi se konstruisalo saznanje potrebno je usklađivanje i promena koncepta, ponekad i više puta, pre nego se koncept potpuno razume. Igra i stvaralaštvo pružanju mogućnosti praktikovanja i isprobavanja ideje na različite načine. Stalno ponavljanje i isprobavanje uz variranje, omogućava da se gradi razumevanje i veza između onoga što je ranije saznato i novih formi saznanja, što dovodi do „multi-otelotvorenja“ procesa stvaranja.

Akciono istraživanje kao način razvijanja otvorenog vaspitnog sistema jeste jedinstvo saznajnih i akcionih aspekata, jedinstvo planiranja, posmataranja, akcije i refleksije koje čini delanje praktičara (Pešić, 2004;23). U akcionom istraživanju praktičari isprobavaju nova rešenja u odnosu na ono što su prethodno znali u svojoj praksi i tako „otelotvoruju“, odnosno, kreiraju proces vaspitanja.

U osnovi komplementarnosti i jedinstva misli i akcije, teorije i prakse, u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu, je pristup celovitosti saznanja i istraživanja saznanog kroz promišljanje i delovanje, u kojem deca i odrasli vide svoje aktivnosti kao vredne, a sebe kao bića koja doprinose, u smislu da su njihove ideje cenjene i da je njihovo delovanje dobrobit za njih same i zajednicu..

U igri i stvaralaštvu, mašta koja ih pokreće razvija „pun krug“ (Vigotski,2005;35) u stvaranju.(Šema 1) U akcionom istraživanju, zajedničkom istraživanju praktičara sa decom i roditeljima razvija se „pun krug“ saznanja i akcije i kao promenjena praksa, odnosno, proizvod stvaralaštva u realnosti, čini deo spiralnog ciklusa kontinuiranog istraživanja i promene. (Šema 2.)

Prethodno iskustvo je uvek osnova i oslonac za stvaranje.Bilo da je ono proživljeno u realnom svetu ili je deo zamišljanja (npr, dok se čita bajka, gleda film,...). Narušavanjem prethodnih veza koje su činile celinu tog iskustva i različitim kombinovanjem, neke se crte ili karakteristike doživljaja izdvajaju a neke ostavljaju po strani. Izdvajanje nekih crta, njihovo preuveličavanje “pod lupom” izazvano je interesovanjem prema onome što je značajno ili neobično za svakog igrača ili „stvaraoca“. Objedinjavanjem izmenjenih delova u akciji stvara se nova složena slika. Promena deluje u kontekstu kao realnost – nešto suštinski novo čega nije bilo pre počinje da postoji u realnom svetu i deluje na druge stvari.

U akcionom istraživanju, učesnici istraživanja polaze od realnih problema, odnosno prakse, od onoga što vide kao problem ili teškoću u svojoj praksi. Polaze od sopstvenog

iskustva. U zajedničkoj razmeni sa kolegama u istom kontekstu prakse planiraju moguću promenu dela prakse. Čineći mali korak promene učesnici u istraživanju rekonstruišu prethodnu vezu koja je postojala u praksi, izdvajaju problem, analiziraju, upoređuju i kombinuju. Prate promenu kroz akciju, delanje, uz stalno promišljanje akcije.

Stvaraju složenu sliku integrisanja promene u kontekst i prate i procenjuju njen uticaj u kontekstu, način kako ona deluje u okruženju, koje prethodne veze dovodi u pitanje i šta će se dalje menjati. Razumevanje promene dela i celine i stalno preispitivanje njihovog odnosa kroz promenu, pojačava svest o oba. Refleksija „o, u, i tokom akcije“ (Pešić,2004; 28) je način otkrivanja nesklada između očekivanog i onoga što se događa, kao i način ostvarivanja jedinstva saznanog i akcionog u delanju.. Stvaralačko delanje je stalna „dijalektika akcije i misli“ (Fuko,2007:34) različitih interpretacija, tumačenja i isprobavanja u akciji. To stalno suočavanje sa drugačijim i sa izazovom stvara osnovu za „evoluciju“, nova otkrića i različitosti u ljudskom delanju. Promena u igri, stvaralaštvu, akcionom istraživanju kroz koje se gradi otvoreni vaspitni sistem, nastaje kao produkt procesa menjanja prethodnih veza, novih kombinovanja i uklapanja u kontekst a pri tome je njena osnovna funkcija u očuvanju i razvoju kulture stvaranja, kao zajedničkog polja istraživanja odraslih i dece. Smisao igre, stvaralaštva, i građenja otvorenog vaspitnog sistema, kao „eksternalizacije“²(Bruner,2000:76) je u samom procesu stvaranja „dogovornih, zajedničkih načina razmišljanja“(Bruner,2000:76) i delanja, koji postaju vidljivi i dostupni za preispitivanje i istraživanje.

2. Deljenje moći „sa“ drugima

---

² „Eksternalizacija – stvaranje zajedničkih proizvoda, radova u kulturnoj aktivnosti, koji počinju da žive vlastitim životom. Ona doprinosi grupnoj solidarnosti, razvoju zajednice učenja jer ističe grupni napredak u stvaranju i metakognitivni pogled na zajednički rad“ (Bruner,2000;36)

Pozicioniranje „moći nad“ u odnosima odrasli koriste polazeći od pretpostavke da imaju znanje, odgovornost, autoritet, pravo ili privilegiju da interpretiraju i donose odluke. Odrasli koriste moć „nad“ decom u igri i stvaralaštvu kada: igru stavljaju u funkciju unapred postavljenog cilja učenja; posebno podstiču decu da se uključe u određene aktivnosti; procenjuju igru i stvaralaštvo dece; koriste šablone za stvaralaštvo dece; unapred određuju vreme potrebno deci da istražuju svoje pretpostavke u igri i stvaranju; prekidaju igru i stvaranje dece drugim aktivnostima; ograničavaju izbor deci samo na neka simbolička sredstva u izražavanju.

Istraživački prostor delanja u igri, stvaralaštvu i akcionom istraživanju, otvara mogućnosti da odrasli i deca eksperimentišu različitim načinima uspostavljanja i razvijanja odnosa moći „za“ i „sa“ drugima (Edmiston,2008:34). Sa druge strane, deljenje moći znači deljenje ideja i konstruisanje novog značenja za svakoga pri čemu se stvaraju istraživački prostori kao prostori ko-konstruisanih i ko-autorskih ideja (Edmiston,2008:52) kao svakodnevnih prostori življenja u vrtiću.. Pritom je potencijal za ko-konstruisanje ideja u igri, stvaralaštvu, i otvorenom vaspitnom sistemu, proširen idejama i akcijama ljudi iz drugih delatnosti, „drugih svetova ideja“(Edmiston,2008:52) zbog otvorenosti ovih procesa. Osnovne karakteristike istraživačkog prostora kao što su oslobađanje perspektive svakog pojedinca i participacija svakog u donošenju odluka osnažuju građenje odnosa kao ko-konstrukciju, pri čemu odnosi nisu više samo pitanje sposobnosti ili spremnosti pojedinca nego pitanje međusobno isprepletenih i komplementarnih dimenzija jedne zajednice u različitim situacijama. Dalje, sama priroda procesa stvaranja u istraživačkom prostoru odražava atmosferu „pouzdanje nezvesnosti“ ili „bezbedne nesigurnosti“ (May,2007:62) u kojoj se deca i odrasli osećaju fizički i emocionalno sigurno u bliskoj

zajednici ali pred stalnim izazovima otkrivanja različitih, mogućih rešenja, diskontinuiteta i specifičnosti postavljanja problema, preokretanja puta istraživanja.

Rizik i fleksibilnost u procesu istraživanja znači mnogo alternativnih strategija koje se ispituju bez unapred poznatih rešenja, što je moguće samo kada odnosi odgovornosti „za“ druge i deljenja moći „sa „ drugima čine prostor stvaranja sigurnim i bezbednim.

Deca u igri grade odnose „nad,“ „za“ , i „sa“ drugima.(Edmiston,2008:34). Deca koriste moć u igri kada npr.igraju „napadača“ ,ili „daju injekcije“, ili koriste moć „za“ druge kada su brižni za druge u nekoj ulozi u igri. Deca i odrasli kao učesnici igre mogu različito odgovoriti na pozicioniranje moći u igri, ali kada odrasli prebacuju poziciju moći „nad“ u poziciju moći „sa“, to su činila i deca (Edmiston,2008:59). Kada je dečak kao zmaj sipao vatru na njega, on mu je pričao kako će mu izgoreti kuća i usevi, ili, kada bi on zamahnuo mačem na tog zmaja pričao bi o zaustavljanju ranjavanja i povreda. Ukoliko bi tada prestao napad prestala bi i borba, što ne znači da bi prestala igra i zamišljanje. Igrači bi „modifikovali“ svoje akcije u igri suočeni sa uvidom da njihove akcije imaju značajne posledice za druge. Etika brige za drugog, ili „etički susret“ koja se gradi na ovaj način, proizilazi iz potrebe za drugim u odnosima u konkretnoj situaciji, odnosno napora da se prvo očuva iluzorni plan igre a zatim transformiše u svetlu drugačijih odnosa igrača a ne iz nekih univerzalnih moralnih normi prema kojima se treba „lepo ponašati“, ili iluzornim pravilima zajedništva „ne odnosi se tako prema drugu“...) Suštinska karakteristika deljenja moći sa drugima je kontekstualnost i smislenost situacije za igrače. Ili, sledeći primer koji navodi Edmiston kao „etički susret“: Kada me je dete grebalo po nosu, u tom trenutku sam bio neko drugi za njega i on bio je neko drugi za mene. Da sam ga samo namerno zaustavljao, sklanjajući ruku, svaki od nas bi ostao mimo etičkog

pristupa jer bi samo reagovao na njegov postupak. Umesto toga, saopštavao sam jasno da mi nanosi bol i kada bi on izabrao da ne nanese bol, bili smo odgovorni jedan „za“ drugog“. Ukoliko deca u igri u ranom detinjstvu imaju mogućnost da odlučuju šta će uraditi i da li će to prouzrokovati neudobnost ili bol za druge, ono će model etičkog susreta sa drugim koristiti u svakodnevnom življenju modifikujući svoje akcije u deljenje moći sa drugima (Edmiston,2008:87)

Kada odrasli u akcionom istraživanju u diskusiji i akcijama postižu zajedničko razumevanje, prave sporazume na osnovu kojih zajedno donose odluke, oni hijerarhijske odnose moći „nad“ modifikuju u deljenje moći „sa“ na osnovu kritičke refleksije. Etiku susreta u akcionom istraživanju čini zajednička odgovornost za promenu, za saradnju i kompromis, za udruživanje resursa u konstrukciji ideja u istraživačkom prostoru. Smisao etičkog susreta u akcionom istraživanju je u njegovoj kontekstualnosti, odnosno u tome što se dešava u konkretnoj situaciji u kojoj se rešava problem koji se vidi kao zajednički, a ne odnosa koji se propisuju nekim univerzalnim kodeksom profesionalnog ponašanja. U etičkom susretu u akcionom istraživanju modifikujemo svoje akcije preuzimanjem odgovornosti sa drugim učesnicima istraživanja. Odrasli u akcionom istraživanju, odnosno otvorenom vaspitnom sistemu, koriste moć „sa“ u deljenju ideja i novim razumevanjima za svakoga u odnosima sa dorošlima, kao što koriste moć deljenja moći sa decom. Kada članovi zajednice dele moć u svim domenima delanja, stvaraju prostore u kojima njihove ideje postaju ko-autorizovane jer su zajednička konstrukcija a istraživački prostori postaju prostori svakodnevnog življenja. Deca i odrasli teško mogu biti stvaraoci u uslovima u kojima u jednoj vrsti aktivnosti dele moć sa drugima a u drugoj vrsti aktivnosti, im se govori šta da rade i koristi moć „nad“ njima. Ovako „dozirane“ sekvence slobode izbora u

odnosu na periodie kontrole i hijerarhije u odnosima stvaraju „sendvič efekat“ (May, 2007:112) kod dece i odraslih koji ih zbunjuje i pojačava njihovu nesigurnost. Nasuprot tome, u zajedničkom istraživanju, stvaralaštvu, igri, deljenje moći „sa“ doprinosi da se stvaraju nove interpretacije i razumevanja situacija i da se u saradnji istražuju moguće akcije. U „etičkom susretu“ odrasli i deca u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu, preuzimaju odgovornost za odnose koje grade u zajednici tako što kontinuirano istražuju i osvešćuju kroz kritičko preispitivanje različite dimenzije odnosa i uče jedni o drugima. Kontekst odnosa kao „etičkog susreta“ ima značenje konteksta življenja jer odnosi u igri i stvaralaštvu postaju vrsta metafore za odnose u vaspitanju u otvorenom sistemu. U igri, stvaralaštvu, otvorenom vaspitnom sistemu, odnosi deljenja moći „sa“ drugima zasnovani su na potencijalu za promenu i kao takvi predstavljaju „protivkulturu“ (Bruner,2000:52), ili drugačiji proces kreiranja odnosa među ljudima, zasnovani na razumevanju i sadelovanju, koji mogu postati „kanon“, realnost življenja u postmodernom dobu.

3. Refleksivni dijalog

Dijalog je, kao način da se ideja istraži, uvek zasnovan na sadejstvu između različitih svetova ideja, na inter-subjektivnosti i zajedničkoj konstrukciji, bez obzira da li ideja dolazi iz svakodnevnog iskustva ili imaginarnih svetova. U igri, stvaralaštvu i akcionom istraživanju dijalog nije samo simbolički izraz iznošenja mišljenja, nego je on «ono za šta se i čime se» ostvaruje participacija svakog pojedinca. (Fuko,2007:26). Učesnici dijaloga u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu, otvoreni za druga tumačenja i stanovišta, razvijaju etičko razumevanje na osnovu preuzimanja odgovornosti za svoje postupke i spremnosti da dovode u pitanje svoje i tuđe akcije.

Dijalog u igri, stvaralaštvu i akcionom istraživanju kroz koje se gradi otvoreni vaspitni sistem, se „životno razvija“ u emancipatorskim odnosima. Nastaje u zajedničkoj razmeni ravnopravnih ucesnika, koji grade ideje i značenja, bez spoljašnjeg ograničavanja, nametanja pravila sa strane i suverenosti jednog „označitelja“(Fuko,2007: 41).

Priroda dijaloga u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu je kontekstna, uvek se vezuje za događaj. Nastaje deljenjem ideja i iskustva u određenom kontekstu u stalnoj težnji za otkrivanjem skrivenih značenja. Značenja i ideje reflektivnog dijaloga se nikada ne odvajaju od događaja, od realnosti, naprotiv, kroz dijalog se otkrivaju novi slojevi događaja, novi odnos, preklapanja. Upravo veza sa događajem, radnjom, u igri, stvaralaštvu i akcionom istraživanju, koji dele svi učesnici dijaloga, njihova zajednička akcija omogućava im da razviju dijalog na osnovu onoga što čine zajedno i da iz toga grade smisao. priroda dijaloga je takođe kontekstna i ako posmatramo kontekst kao „polje, prostor“ (Edmiston,2008:48) koje konstruišu ljudi svojim odnosima i i komunikacijom. Dijalog, u tom slučaju, stalno doprinosi promeni konteksta, jer po sebi, predstavlja drugačiji način na koji učesnici komuniciraju i grade značenja kao zajedništvo različitih ideja. Značenja se ponavljaju, ali njihov odnos se stalno menja, što je novo i stvaralačko u dijalogu. Povratak rečenog i promišljanog na drugačiji način, stavljanjem u drugačije odnose dovodi do promene tumačenja, što se oslanja na poruku dijaloga da ne postoji konačno rešenje kojem se ne treba vraćati i ponovo ga preispitivati, misliti, istraživati. Neizvesnost i nepredvidivost mogućih značenja u dijalogu pokazuje da se radi o zajedničkoj konstrukciji ucesnika, u kojoj se značenja i ideje ukrštaju, bez obzira što mogu biti udaljene, čak isključujuće, u težnji da se bolje razumeju. Značenja i ideje se konstruišu u zajedničkom „ko-autorskom prostoru“(Edmiston,2008:96) dijaloga, pri čemu

se razmenjuju značenja učesnika i u njihovoj inter-subjektivnoj razmeni kao susretu različitih glasova, odgovora i uglova gledanja, nastaje njihovo istraživanje. Više perspektiva koje se otvaraju u reflektivnom dijalogu pokazuju da postoji mnogo načina na koji možemo tumačiti sebe i svet, igru, sopstvenu prasku, kao i da „problemi mogu imati više od jednog rešenja i da pitanja mogu da imaju više od jednog odgovora“ (Eisner,2009) a da je smisao saznanja u istraživanju i stalnoj upitanosti nad „bezbednom neizvesnošću“.

Umesto zaključka: fleksibilnost u akciji

Deca i odrasli u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu stvaraju različite „prostore“, polja ili kontekste. Oni dele realni, „svakodnevni društveni prostor“, (Edmiston,2008:98), grade „zamišljen prostor“ (Edmiston,2008:98) kao moguć prostor, i „ko-autorski“ (Edmiston,2008:98) prostor koji nastaje preklapanjem prehodna dva i oblikuje njihova značenja. U ko-autorski prostor oni unose delove svog zamišljenog i realnog prostora i na koristeći ih kao osnovu zajedno grade nove forme odnosa. Ko-autorski prostor značenja i interpretacija jeste odraz delovanja i zamišljenog, koje se zajedno istražuje, pri čemu učesnici komuniciraju i grade interakciju drugačiju od one u svakodnevnom, realnim prostorima. U simboličkoj igri je to delom vidljivo: deca koriste iskustvo svakodennog realnog prostora iz kojeg uzimaju jedan deo ili obrazac, unose ga u zamišjeni prostor i zatim ga u ko-autorskom prostoru, razvijajući igru, zajedno ispituju, variraju, pronalaze značenje. Odrasli, u akcionom istraživanju rade isto: polazeći od svog svakodennog prostora delovanja i značenja, uzimaju jedan deo, koji unose u zamišljeni prostor promene i očekivanja a zatim u ko-autorskom prostoru preispituju i istražuju značenja. Ko-auorski prostor otvara mogućnosti u reflektivnom dijalogu za

samopreispitivanje uverenja, znanja, vrednosti i njihovo rekonstruisanje. „Suptilnost uvida“ koja se gradi stalnim rekonstruisanjem i istraživanjem u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu menja odnos između saznanja i akcije, kao i odnose između učesnika. Oni razvijaju spremnost da istraže zajedno svaku ideju bez obzira iz kog „prostora“ ona dolazi, postavljajući je u „zamišljeno“ a zatim delujući u skladu sa njom.

Priča o radnicima koji su nekada davno gradili temelj katedrale u Šartru. može nam poslužiti kao primer fleksibilnosti u akciji, sposobnosti da se deluje na osnovu zamišljenog. Ona ilustruje postojanja vizije, doprinosa građenju zajedničke vizije i osećanja pripadanja toj viziji. «Šta to radiš, uvaženi?», pitao je prolaznik prvog radnika.

«Vidiš i sam! Nosim kamen» - odgovorio je ovaj. «A ti, poštovani» obratio se prolaznik drugom radniku. «Ja hranim porodicu» - sledio je odgovor. Isto pitanje postavio je trećem.

«Ja zidam dvorac» - rekao je čovek i sa ponosom pokazao rukom prema temeljima.

Ono što izdvaja igru, stvaralaštvo i otvoreni vaspitni sistem od svih drugih aktivnosti dece i odraslih i čini ih posebno važnim za život čoveka i kulturu je što u njima uvek vidmo svoj još neizgrađeni dvorac. Odrasli i deca koji istražuju u igri, stvaralaštvu i otvorenom vaspitnom sistemu, poput Odisejevih moreplovaca prolaze pored inercije mišljenja, nepromenljivih uverenja, saznanja, stereotipa i rutina. Oni su primeri kapaciteta fleksibilnosti u akciji.

Literatura:

Bruner, J. (2000): *Kultura obrazovanja*, Zagreb: Educa

Cohen, D. (2006): *The Development of Play*, New York: Routledge

Edmiston, B. (2008): *Forming Ethical Identities in Early Childhood Play*, New York: Routledge

- Eisner, E., *Ten Lessons the Arts Teach*, <http://www.toknowart.com/apsarts/eisner.html>, (20.09.2009)
- Fuko, M. (2007): *Poredak diskursa*, Beograd: Zuhra
- Ivanov, G. (1999): *Formula stvaralaštva*, Beograd: Kreativni centar
- Marjanović, A. (1987): *Otvoreni .....*
- Marjanović, A.(1987): *Stvaralaštvo, igra i vaspitanje predškolske dece*, *Predškolsko dete*, br.1-4. 3-31
- May, P. (2007): *Play and creativity*, New York: Routledge
- Rinaldi, C.(2006): *In Dialogue with Reggio Emilia*, New York: Routledge
- Pavlović Breneselović, D.(2009)
- Pešić, M. (2004): *Akciono istraživanje i kritička teorija vaspitanja*, *Pedagogija u akciji*, (19-31), Beograd: IPA
- Smith, P. (2007): *Children and Play*, Oxford: WILEY-BLACKWEL
- Vigotski, L. (2005): *Dečja mašta i stvaralaštvo*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva